

Kinderen uit de Knel

Een interventie voor ouders, kinderen en hun netwerk
verwikkeld in een conflictscheiding

Justine van Lawick & Margreet Visser

Eerste druk 2014 (ISBN 978 90 8850 533 1)

Tweede herziene druk 2015 (978 90 8850 631 4)

Derde compleet herziene druk 2019

Kinderen uit de Knel

Een interventie voor ouders, kinderen en hun netwerk verwickeld in een
conflictscheiding

Justine van Lawick & Margreet Visser

ISBN 978 90 8850 908 7

NUR 740

© 2019 B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 12010, 1100 AA Amsterdam-Zuidoost) te wenden.

Inhoud

Voorwoord	11
Bij de derde druk	13
1 Inleiding	15
Deel 1 De theorie	19
2 Theoretische onderbouwing	21
2.1 Escalerende conflicten	21
2.2 Kenmerkende factoren van hoogconflictscheidingen	22
2.2.1 Demonisering en oplopende stress	23
2.2.2 Actieve betrokkenheid van het netwerk	30
2.2.3 Strijd over het scheidingsverhaal en over doelen	31
2.2.4 Uit beeld raken van de kinderen	36
2.2.5 Machteloosheid	40
2.2.6 Gestagneerde transitie	42
2.3 Interventies	43
3 Wetenschappelijk onderzoek	46
3.1 Inleiding	46
3.2 Onderzoek in het Nederlands taalgebied	47
3.2.1 Onderzoeksvraag 1: beschrijving van de onderzochte groep	48
3.2.2 Onderzoeksvraag 2: hoe ervaren de kinderen de conflicten en de scheiding?	50
3.2.3 Onderzoeksvraag 3: veranderingsonderzoek	51
3.2.4 Onderzoeksvraag 4: relatie tussen veranderingen bij ouders en bij kinderen	54

3.2.5	Onderzoeksvraag 5: rol van vergeving en het sociale netwerk	54
3.2.6	Onderzoeksvraag 6: wat is de rol van vertrouwen tussen ouders	55
3.3	Samenvatting internationaal onderzoek	56
3.3.1	Noorwegen	57
3.3.2	België – Leuven	57
3.4	Conclusies en klinische implicaties	58
3.4.1	Conflicten tussen ouders	59
3.4.2	Positieve processen tussen ouders	59
3.4.3	Het belang van het sociale netwerk	63
3.4.4	Ouder-kind- en kind-ouderrelaties	65
3.4.5	Veranderingen bij kinderen van gescheiden ouders in hoog conflict	66
3.4.6	Sterke kanten en beperkingen onderzoek	70
Deel 2 De praktijk		73
4	Overzicht methodiek	75
4.1	Hoofdkenmerken van de behandeling	77
4.2	Overzicht van de sessies	79
4.3	Veiligheid en veranderen	84
4.4	Behandelaars	88
4.5	De groepen, algemene organisatie	89
4.5.1	Voor- en nabespreking en pauze	89
4.5.2	De warming-up	92
4.5.3	Eindverslag	93
4.6	Kinderen uit de Knel als voorgerecht, hoofdgerecht of nagerecht	93
5	De keystone	96
5.1	Attitude	98
5.2	Gemeenschap	103
5.3	Kinderen	105

5.4	Loslaten	106
5.5	Destructieve patronen	109
5.6	Veranderen door ervaren	110
6	Intake en indicatie	113
6.1	Indicatie en contra-indicatie	113
6.1.1	Indicaties	114
6.1.2	Contra-indicaties	118
6.1.3	Wanneer een voortraject is geïndiceerd	118
6.1.4	Kinderen uit de Knel aan individuele gezinnen geïndiceerd	119
6.2	Verwijzing	119
6.3	Informatief gesprek met ouders	121
6.4	Intake met ouders en kinderen	125
6.4.1	Gezamenlijke start	125
6.4.2	De ouders	126
6.4.3	De kinderen	130
6.5	Samenstelling van de groep	138
7	De netwerkbijeenkomst	140
8	De oudergroep	143
8.1	Dynamiek ouder- en kindergroep	143
8.2	De opbouw van de sessies	144
8.3	De sessies	146
	Sessie 1: Kennismaken, goed ouderschap en destructieve patronen	147
	Sessie 2: Wat ervaren de kinderen?	155
	Sessie 3: Een ander verhaal	163
	Sessie 4: Nieuwe mogelijkheden	169
	Sessie 5: Bewegingen	178
	Sessie 6: Kinderen presenteren	179
	Sessie 7: Ouders presenteren	183
	Sessie 8: Toekomst en evaluatie	185

8.4	Evaluatiesessie per ouderpaar met mensen uit hun netwerk en verwijzers	189
8.5	Tussentijdse contacten en extra netwerkbijeenkomsten	190
9	De kindergroep	197
9.1	Doel kindergroep	197
9.2	De opbouw van de sessies	198
9.3	Aandachtspunten in de kindergroep	201
9.3.1	Structuur en afspraken	201
9.3.2	Attitude	203
9.3.3	Leeftijdverschillen	205
9.3.4	Broers en zussen	207
9.3.5	Sociale media	208
9.3.6	Toekomstwensen	209
9.3.7	Algemeen verloop van een sessie	209
9.3.8	Doel, achtergronden en voorbeelden bij de presentaties	212
9.4	De sessies	216
	Sessie 1: Kennismaken en twee huizen	217
	Sessie 2: Eén huis met beide ouders, 'Hoe is het begonnen?'	223
	Sessie 3: Spanningen tussen ouders: loyaliteit en kiezen	227
	Sessie 4: Spanningen tussen ouders en reacties van de kinderen	231
	Sessie 5: Presentaties afmaken	235
	Sessie 6: Presentaties van de kinderen voor de ouders	236
	Sessie 7: Presentaties van de ouders voor de kinderen	237
	Sessie 8: Toekomst, veerkracht en evaluatie	239
	Nawoord	241
	Literatuur	243
	Dankwoord	251
	Over de auteurs	253

Bijlagen	255
Bijlage 1: Aanmeldformulier	257
Bijlage 2: Open vragen Kinderen uit de Knel	259
Bijlage 3: Uitnodiging voor deelname na intake	263
Bijlage 4: Oefeningen en spelen	265
Bijlage 5: Eindverslag	272
Bijlage 6: Eindverslag voorbeeld 1	275
Bijlage 7: Eindverslag voorbeeld 2	280

Voorwoord

Het programma *Kinderen uit de Knel* is ontstaan uit onvrede over vaak uitblijvende of onvoldoende resultaten bij behandelingen van ouders en/of kinderen in zeer complexe scheidingsituaties, ook wel hoogconflictscheidingen genoemd.

In het Lorentzhuis, centrum voor systeemtherapie, opleiding en consultatie, raken meerdere ervaren systeemtherapeuten en opleiders verstrikt in de destructieve strijd van gescheiden ouders. Wat vaak wel werkt in relatietherapie, blijkt hier niet te werken. Wantrouwen, achterdocht en een defensieve houding blijken een veilige werkrelatie, die noodzakelijk is om psychotherapie werkzaam te laten zijn, ernstig te frustreren dan wel onmogelijk te maken. Juridisering van de strijd compliceert het geheel: al snel wordt er bedreigd met een rechtszaak, een klacht of een kort geding.

In het KJTC (Kinder- en JeugdTraumaCentrum van Kenter Jeugdhulp) worstelen de ervaren therapeuten met de keerzijde van dezelfde medaille: er zijn veel meldingen van kinderen die gevangen blijken te zitten in de hoogconflictscheiding van hun ouders. Ze vertonen een grote diversiteit aan klachten en symptomen. In het KJTC blijkt het niet goed mogelijk deze kinderen te behandelen als de context niet verandert. Psychotherapie kan de klachten van de kinderen zelfs verergeren: de kinderen gaan nog meer voelen hoezeer zij in een destructieve en machteloze positie zitten. In de therapie leren ze zich te uiten, maar thuis kunnen ze dat juist niet, omdat elke emotionele uiting munitie kan vormen in het ouderlijk conflict. In het KJTC is men tot de conclusie gekomen dat het zwaartepunt moet liggen bij de ouders: die moeten eerst weer een veilige context creëren voor de kinderen.

Dus het Lorentzhuis zocht het KJTC en het KJTC zocht het Lorentzhuis: een succesvolle koppeling kwam tot stand in de vorm van het programma voor ouders in een hoogconflictscheiding en hun kinderen: *Kinderen uit de Knel*.

Vanaf begin 2012 hebben we ervaring opgedaan met een nieuwe wijze van werken die in dit boek beschreven wordt als de methodiek *Kinderen uit de Knel*. Hoofdkenmerk is dat de ouders en hun kinderen groepsgewijs worden behandeld. De ervaringen die tot nu toe zijn opgedaan, zijn veelbelovend en hebben ons gestimuleerd het programma verder uit te bouwen. In het KJTC en het Lorentzhuis is *Kinderen uit de Knel* een vast aanbod geworden. Op veel plaatsen in Nederland zijn teams getraind en wordt deze behandeling aangeboden. Het programma wordt nu zelfs in meerdere landen in Europa aangeboden met lokaal getrainde teams.

De kinderen zijn onze gids. Zij leren ons waar het om draait: dat ouders elkaar niet blijven beschuldigen en demoniseren, maar dat hun aandacht naar de kinderen moet uitgaan en dat ze daarom vriendelijk met elkaar moeten omgaan.

Bij de derde druk

Sinds het uitkomen van de tweede druk in 2015 heeft het programma *Kinderen uit de Knel* zich weer verder ontwikkeld. Daarom hebben we dit boek op een aantal punten herzien en aangevuld.

Nieuwe inzichten zijn door het hele boek heen verwerkt in de tekst. De ‘keystones’, die de basis vormen van het programma, zijn duidelijker uitgewerkt en beschreven. Ook de indicaties en contra-indicaties van het programma komen in deze druk aan bod.

We hebben een hoofdstuk toegevoegd over het wetenschappelijk onderzoek dat tussen 2012 en 2018 is gedaan. En het programma voor de kindergroep is verder uitgewerkt.

Er is de laatste jaren veel onvrede ontstaan over de term ‘vechtscheiding’. Een vervangende term als ‘hoogconflictscheiding’, een vertaling van *high conflict divorce*, vinden we geen goed Nederlands. We hebben het met de kinderen uit de kindergroep besproken en zij kwamen met de term ‘ruziescheiding’. De kinderen vinden ‘vechtscheiding’ niet passen bij de wereld waarin ze leven. Hun ouders vechten niet, maar hebben altijd ruzie. We sluiten ons aan bij de term ruziescheiding, maar zullen af en toe de term (hoog) conflictscheiding blijven gebruiken, om aan te sluiten bij het internationale werkveld en beleidsmakers.

Een belangrijke ontwikkeling in *Kinderen uit de Knel* is het werkboek voor ouders.¹ In het werkboek staan per sessie alle opdrachten voor thuis beschreven. Met veel extra opdrachten, oefeningen en verdiepende tekst.

Hoofdstuk 8 van het boek dat voor u ligt, beschrijft de sessies van de oudergroep. Iedere sessie eindigt met een paragraaf ‘Aan de Slag’, die verwijst naar het huiswerk voor ouders en hun netwerk. Het huiswerk staat beschreven in

1 Elst, E. van der, Wierstra, J., Lawick, J. van & Visser, M., (2018). *Werkboek Kinderen uit de Knel voor ouders*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

het werkboek. Het werkboek en hoofdstuk 8 van dit boek zijn dus onlosmakelijk met elkaar verbonden.

We verwachten van alle ouders die het programma volgen, dat zij het werkboek gaan gebruiken. Het werkboek kan een grote ondersteuning zijn voor ouders en daardoor ook voor de therapeuten.

Het hangt af van de gemeente, die deelname aan *Kinderen uit de Knel* financiert, of ouders het werkboek krijgen of zelf moeten aanschaffen.

Kinderen uit de Knel[®] is een gedeponeerd merk.

De naam *Kinderen uit de Knel* is verbonden met onze werkwijze en mag alleen gebruikt worden na het volgen van de opleiding.² De opleiding bestaat uit drie trainingsdagen, plus minimaal zes uur supervisie voor het team, bij voorkeur verdeeld over drie supervisiesessies, gedurende de eerste keer dat men de groepsinterventie aanbiedt. Dit omdat wij erop willen kunnen vertrouwen dat uitvoerders van *Kinderen uit de Knel* geschoold zijn in de kindgerichte en systemische visie en onze ervaringen meenemen in het complexe werk met deze gezinnen.

2 Zie www.kinderenuitdeknel.nl.

1 Inleiding

In Nederland maken jaarlijks ongeveer 70.000 kinderen het uit elkaar gaan van hun ouders mee (Sprangers, Steenbrink & De Graaf, 2008; Latten, 2004; Spruijt, 2007; Steenhof & Harmsen, 2002). 40 tot 45 procent van de kinderen in de VS maakt voor zijn achttiende de scheiding van ouders mee (Shoen & Canudas-Romo, 2006). Tussen 1960 en 2010 is het aantal scheidingen per jaar in Europa en in de VS gestegen. In 2010 is er in de meeste landen een lichte afname. In de VS blijft het aantal scheidingen hoger dan in alle Europese landen, hoewel het aantal scheidingen in België, Zwitserland, Tsjechie en Litouwen bijna net zo hoog is als in de VS (Amato, 2014).

De meeste scheidingen (ca. 70%) verlopen redelijk tot goed (Whiteside, 1998; Whiteside & Becker, 2000). De partners kunnen een regeling treffen waarbij de kwaliteit van leven voor beiden en voor hun kinderen goed blijft. Recent onderzoek laat zien dat kinderen weliswaar last kunnen hebben van de vele veranderingen en de nodige aanpassingen, maar met de meeste kinderen gaat het na verloop van tijd goed, ook op de langere termijn. Zij ervaren dat zij er voor hun ouders echt toedoen en dat ze, ondanks de emotionele en andere problemen die de scheiding met zich brengt, centraal in de aandacht van de ouders blijven staan. Het verschil in functioneren met kinderen van ouders die bij elkaar blijven, valt dan weg (Buysse e.a., 2011; Hughes, 2005).

Kinderen blijken vooral last te hebben van de strijd tussen ouders, ongeacht of ze met elkaar of gescheiden leven. Bij ongeveer 30 procent van de scheidingen zijn er problemen rond de financiën en/of het ouderschapsplan. Bij 15 procent van deze groep verloopt de scheiding zeer problematisch (Spruijt, 2007). Internationaal onderzoek laat zien dat ongeveer 8 tot 12 procent van de ouders verwickeld blijft in ernstige conflicten, zelfs twee tot drie jaar na de scheiding (Kelly & Emery, 2003).

Met deze groep hebben wij te maken in dit programma. De scheiding is een jarenlang voortslepend proces vol destructie, wraakzucht, achterdocht en demonisering. Soms hebben ouders nooit samengewoond, maar delen ze wel het gezag over hun kind(eren) en bestrijden ze elkaar voortdurend over zorg en omgang.

In deze destructieve processen raken kinderen gevangen en beschadigd (Spruijt & Kormos, 2010). Per jaar komen er ruim 3000 kinderen bij die slachtoffer zijn van deze gescheiden strijdende ouders. Volgens het rapport van de kinderombudsman (Dullaert, 2014) lijden rond de 16.000 kinderen onder de hoogconflictscheiding van hun ouders. Voor sommigen houdt dit nooit op en loopt de schade door tot in hun volwassen leven.

Dit zijn schokkende cijfers, zeker als we ons bedenken dat er een sterke relatie is tussen conflicten die ouders met elkaar hebben en psychosociale problemen van kinderen, zoals angsten, depressie en agressief gedrag (Amato & Cheadle, 2005; Amato & Keith, 1991). En dat hoe ernstiger de conflicten van ouders rondom een scheiding zijn, hoe ernstiger de psychosociale gevolgen voor de kinderen zijn (Amato, 2001; Amato & Keith, 1991).

Hoogconflictscheidingen worden gekenmerkt door langdurig conflict, vijandigheid, schuld, emotionele instabiliteit en het onvermogen van partners om verantwoording te nemen voor hun aandeel in de ruzies (Anderson e.a., 2010). Deze kenmerken leiden tot een uitwisseling van negativiteit die kan escaleren (Ridley, Wilhelm & Surra, 2001). Middelberg (2001) noemde dit patroon de ‘dans van conflict’, die gekenmerkt wordt door beschuldigingen, kritiek, gebrek aan empathie voor de ander, emotionele reactiviteit en een cyclus van aanval en tegenaanval.

Omdat ouders die in een hoogconflictscheiding verwickeld zijn, weinig en vaak zelfs een compleet gebrek aan begrip tonen voor het effect van hun ruzies op de kinderen, kan men de hoogconflictscheiding beschouwen als een vorm van kindermishandeling (Dalton, Carbon & Olesen, 2003; Van Lawick, 2012).

Hoogconflictscheidingen omvatten immers diverse aspecten van emotionele kindermishandeling (bijv. getuige zijn van vernedering, verbaal geweld, intimidatie, sociale isolatie, dreiging, afwijzing) en emotionele verwaarlozing (bijv. gebrek aan beschikbaarheid en toezicht, falen om het kind te beschermen tegen emotionele schade, niet reageren op de behoeften van het kind).

Davies, Winter en Cicchetti (2006) geven aan dat geweld tussen de ouders op twee manieren van invloed is op de kinderen: direct en indirect. De strijd is van directe invloed, omdat kinderen de conflicten zien, horen of er onderdeel van zijn. Dat roept directe gevoelens, gedachten en gedrag op.

Conflicten tussen ouders hebben ook een indirecte invloed. Ze kunnen leiden tot kwalitatief minder goed opvoeden en tot kwalitatief minder goede ouder-kindrelaties (Buehler & Gerard, 2002). Indirect is er ook een invloed, omdat de hoeveelheid tijd en geld besteed aan de strijd, waaronder de juridische strijd, en de psychische belasting van de strijd voor de ouders ertoe kunnen leiden dat de ouders minder beschikbaar zijn voor de kinderen. Dus zelfs als ouders erin slagen hun kinderen niet aanwezig te laten zijn bij hun conflicten, dan nog is er een indirect effect van afname in beschikbaarheid voor de kinderen als gevolg van de voortdurende strijdspiralen, emotionele uitputting en ook van afname van financiële middelen.

Het is dus niet verwonderlijk dat veel kinderen stress ervaren wanneer zij blootgesteld worden aan de scheidingstrijd van hun ouders. De meest voorkomende reacties van kinderen die getuige zijn van geweld tussen de ouders, zijn verdriet, angst, boosheid en machteloosheid (Pels, Lünemann & Stekete, 2011). Wanneer de strijd (ook na het uit elkaar gaan van de ouders) aanhoudt, ontwikkelen kinderen vaak psychosociale problemen en kunnen ze getraumatiseerd raken. Zij kunnen symptomen ontwikkelen als concentratieproblemen, hyperactiviteit, somatische klachten, depressie, eenzaamheid, angst, overaangepast gedrag, schoolproblemen, zelfmoordneigingen, en agressief en oppositioneel gedrag (Bream & Buchanan, 2003; Dalton, Carbon & Olesen, 2003; Jaffe, Crooks & Poisson, 2003; Kelly & Emery, 2003).

Voor deze kinderen, hun ouders en hun netwerk is het programma *Kinderen uit de Knel* ontwikkeld en is dit boek geschreven.

Leeswijzer

Dit boek bestaat uit twee delen:

Deel 1 behandelt de theorie en bestaat uit een inleiding (Hoofdstuk 1), de theoretische onderbouwing (Hoofdstuk 2) en de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek (Hoofdstuk 3). De resultaten van het onderzoek zijn verwerkt in de methodiek.

Deel 2 gaat over de praktijk en beschrijft de methodiek. Hoofdstuk 4 geeft een samenvatting van de opbouw van het programma en gaat in op veiligheidsvragen. Hoofdstuk 5 beschrijft de 'keystones'. Dan volgen aanmelding en intake (Hoofdstuk 6), de netwerkbijeenkomst (Hoofdstuk 7), de sessies van de oudergroep (Hoofdstuk 8) en die van de kindergroep (Hoofdstuk 9).